

Mai államkapitalizmus

Szanyi Miklós (igazgató, tudományos tanácsadó,
MTA KRTK Világgazdasági Intézet)

Aldo Musacchio és *Sergio G. Lazzarini* 2014-ben megjelent könyvének címe szerint az államkapitalizmust újra feltalálták. Egy másik viszonylag új könyv (Nölke, 2014) az államkapitalizmus 3.0 verziójáról beszél. Felvetődik, hogy mi az újdonság a gazdaságban megnövekedett állami szerepvállalás mai formáiban? Miért terjed az elmúlt években, és miért szorult korábban jobban háttérbe? Milyen formákban jelentkeznek? Mi a mozgatója, politikai célja? Jelen írásban ezeket a kérdéseket próbálom megválaszolni.

Jól látható, hogy a 2007–2008-as válságot követően az állami tulajdon aránya a gazdaságban világszerte megnövekedett (lásd erről *Voszka Éva frissen megjelent könyvét*). A válságba jutott nagyvállalatok megmentése általában azok állami tulajdonba vételével történt a fejlett országokban és a feltörekvő piacgazdaságokban egyaránt. A fejlett piacgazdaságokban a megnövekedett állami tulajdont többnyire elég hamar visszavezették a magántulajdonba. Ez azt is jelenti természetesen, hogy ezek az országok gazdaságaik alapvető tulajdoni viszonyait (működési modelljüket) nem kívánták megváltoztatni. Ezzel szemben sok feltörekvő piacgazdaságban a megnövekedett állami tulajdon nem csökkent, sőt a válságot követően esetenként inkább tovább bővült. A tartósan magas és növekvő mértékű állami tulajdon az addigi fejlődési modell felülvizsgálatát, felülírását jelentheti. (A magyarországi privatizáció és a visszaállamosítás folyamatáról írt *Voszka Éva, Mihályi Péter* és *Szanyi Miklós*.) A változás fő iránya – az 1980-as évektől felerősödött, a válságig domináns szerepet játszó *neoliberális gazdaságfilozófia* és az erre épülő gazdaságpolitikai koncepció – a „versenyállam” 2008 utáni háttérbe szorulása.

Ezen a ponton szükséges röviden foglalkoznunk a leváltani szándékozott irányvonal néhány sajátosságával. A *liberális piacgazdasági modell* a piaci folyamatoktól, mindenekelőtt a versenytől várja a gazdaság kielégítő működését. Ez két fő dimenzióban szükséges, hogy érvényesüljön: a gazdaságnak egyszerre kell hatékonynak lennie, és biztosítania az egyenlőséget. Mindkét kritérium természetesen sokféleképpen értelmezhető, és ez a konkrét gazdaságpolitikai irányzatok sokaságának nyit utat. Hatékonyságon az erőforrások hatékony allokációját, azoknak a társadalom szempontjából legmagasabb szükségletkielégítést biztosító felhasználását lehet érteni. A ma elterjedt egyik megközelítés a hatékonyságot (versenyképességet) a nemzetgazdaság kiegyensúlyozott, fenntartható és inkluzív fejlődéséhez szükséges feltételek hosszú távú biztosításában látja. Egyenlőségen pedig hagyományosan egyrészt a gazdaságban történő részvétel egyenlő feltételeit (egyenlő pályák, egyenlő esélyek), másrészt a társadalmi szolidaritás szükségességét szokás érteni (szélsőséges formájában például az állampolgári alapjövedelem biztosítását). A két feltétel teljesülése a piaci mechanizmuson, mindenekelőtt a piaci verseny magas intenzitásán múlik e felfogás szerint. Ezért szükséges az állam piaci folyamatokat szabályozó, korlátozó tevékenységét és főként a közvetlen, vállalati beavatkozását minél jobban csökkenteni.

A liberális koncepció versenyállama tehát a gazdaságban a piaci versenyre épül. Ugyanakkor a politikában is a versenyzést tartja kívánatosnak: a demokratikus politikai intézmények

működése arra irányul, hogy a politikai döntéshozatal a közjó érdekeit szem előtt tartó politikai programok és pártok versenyében győztes koncepciók alapján alakuljon ki. Ezek végrehajtását a politikai verseny – az ellenzéki pártok ellenőrzése – mellett önkéntes társadalmi szervezetek is felügyelik. Ezeket az angolszász nyelvhasználat találóan „őrkutya” (*watchdog*) intézményeknek nevezi, mert jelzik, ha a társadalom érdekeivel vagy a meghirdetett politikai programokkal össze nem egyeztethető folyamatokat fedeznek fel. A társadalmi és politikai kontroll kényszeríti ki, hogy a hatalomra jutott pártok megmaradjanak meghirdetett programjaik mellett, és pozíciójukat ne használják ki politikai vagy egyéni szintű járadékok megszerzésére.

A neoliberais megközelítés az 1980-as évek közepétől a legfontosabb piacgazdaságokban és a nemzetközi gazdasági folyamatokat szabályozó szervezetekben (Nemzetközi Valutaalap, Világbank) is meghatározóvá vált. Ennek az irányzatnak a sikerét leginkább a fejlett országok megnövekedett gazdasági stabilitása és viszonylag jelentős növekedési teljesítménye mutatta a 2008-as válságig terjedő „nagy mérséklődés” (*great moderation*) időszakában. Az elért sikerek mellett már ebben az időszakban is kiütközött, hogy a versenyállam elsősorban a transzatlanti térség országaiban eredményes (ott sem mindenhol). Ugyanakkor a versenyállami koncepció alapján javasolt intézkedések, mindenekelőtt a tőkepiacok liberalizálása azokban a feltörekvő országokban, ahol az intézményi rendszer fejletlenebb, a gazdaság törékenyebb, a globalizáció viszonyai között sorozatosan súlyos valutaválságokhoz vezettek. A 2007–2008-as pénzügyi válság pedig véget vetett a fejlett országokban addig tapasztalt eredményes periódusnak is.

A válság által okozott sokk volt a legfontosabb tényezője az állami szerepvállalást korlátozó neoliberais megközelítéssel való elégedetlenségnek, szembefordulásnak. De voltak további okai is annak, hogy a neoliberais felfogással homlokegyenest ellenkező államkapitalista tendenciák felerősödtek. [Andreas Nölke, aki az államkapitalizmus 3.0 verziójáról](#) ír, a 2.0 verzió az 1930-as évek erős állami beavatkozását értette: mindenekelőtt a fejlett országok keynesiánus politikáit, de az ugyanebben az időben kifejlődött totalitárius diktatúrák gazdasági modelljeit is. Ez utóbbiak látványos kataklizmához vezettek, és a második világháború borzalmai is szerepet játszottak abban, hogy az 1945-ben San Franciscóban született elhatározások szerint a világpolitikát és a világ gazdaságot koordináló intézmények létrejöttek. Ehhez szükséges volt a nemzetek közötti konszenzus, a nemzeti szuverenitás korlátozása. A gazdaság területén kibontakozó társadalmi koordináció pedig az egyéni szuverenitás egyes elemeiről való lemondást igényelte (persze ez a gondolat már a Felvilágosodás idején megszületett). A szuverenitás korlátozását a társadalmak és az állampolgárok is szükségesnek érezték a háborús konfliktusok elkerülése miatt. Ugyanakkor a lemondás fejében ellentételezés is járt növekvő jólét formájában elsősorban a fejlett országokban. Ennek a rendszernek a működési logikáját az 1980-as évektől a neoliberais felfogás adta.

Mint láttuk, a „nagy mérséklődés” időszakának eredményei elsősorban a fejlett (transzatlanti) országok fejlődésében mutatkoztak. Nem meglepő, hogy a feltörekvő országok már ez alatt az időszak alatt is foglalkoztak alternatív fejlődési modellek kidolgozásával. E törekvés mintegy féltucatnyi sikeres példájának tapasztalatait a „fejlesztő

állam” kelet-ázsiai modelljében lehet összefoglalni (lásd erről Ricz Judit írásait). A már említett súlyos valutaválságok, a világszegénység növekedése, a fejlődés fenntarthatósági problémáinak kiéleződése már 2008 előtt is kikezdték a neoliberais javaslatok mindenhatóságába vetett bizalmat. Az időszakot döntően uraló belső társadalmi és nemzetközi kompromisszumok rendszere is erejét veszítette, amint a világháborús trauma emléke elhalványult, és a kompromisszumok fejében addig megkapott jóléti ellentételezés fokozatosan eltűnt a fejlett országok hanyatló versenyképessége és gyengülő gazdasági teljesítményei miatt. Ebben a közegben éledt újra az állami szerepvállalást újra előtérbe helyező államkapitalista koncepció, annak is a 3.0 változata. A kérdés nem is az, hogy új etatista korszak kezdődik, hanem inkább, hogy melyek lesznek ennek a fő sajátosságai és potenciális hatásai.

Többféle megközelítés létezik a 2010 utáni szakirodalomban. Van, aki mechanikusan egy jelentős mértékű meghaladó állami tulajdon meglétéhez köti a modellt (Kurlantzick, 2016). Mások fő tulajdonságként a nemzeti bajnok nagyvállalatok építését jelölik meg (Mussacchio és Lazzarini, 2014). A már említett Nölke (2014) állam által vezérelt piacgazdaságokról beszél, és Brazília, Kína, Dél-Afrika, valamint India példáit mutatja be. Ebbe a sorba illik Mazzucato (2013) vállalkozóiállam-koncepciója is. Kurlantzick (2016) jelentős teret szentel annak vizsgálatára, hogy az állam működése milyen hatást gyakorol a gazdaság és a politikai rendszerek közötti kapcsolatokra. Jakovlev (2006) az orosz kapitalista modell fejlődése kapcsán ennek a dimenzióknak egy szélsőségesé vált megnyilvánulását mutatja be, amikor a politika (az állam) foglyul ejti a gazdaságot. Ez alapvetően eltérő képlet minden más mai államkapitalizmus-felfogáshoz képest, hiszen itt a korábbi totalitárius rendszerek működéséhez hasonló állami dominancia kifejlődését látjuk (dependenciát és nem interdependenciát). Az orosz gazdaság sajátosságaival Kurlantzick (2016) is jelentős terjedelemben foglalkozik, és további példákat mutat be egy sor másik feltörekvő országból (egyebek mellett Thaiföld, Szingapúr, Törökország, Brazília példáit). Jakovlev modellje ezeknek a példákknak is hasznos elméleti keretet nyújt, segít megérteni a megfigyelések közötti összefüggések rendszerét. Mindezek alapján megkísérelhetjük felállítani egy sajátos, sok országban megjelenő államkapitalista modell elemeit és a közöttük fennálló legfontosabb összefüggéseket.

Célszerű kiindulni a korábban már említett világ gazdasági és világpolitikai helyzetből. A 2007–2008-as válságig uralkodó gazdaságpolitikai és politikai felfogás megvalósítói a fejlett országok parlamenti demokráciáiban a második világháborút követő időszakban hagyományos programok pártjai voltak. Szociáldemokraták, liberálisok, kereszténydemokraták, konzervatív néppártiak. A válság végleg felborította a politikai kompromisszum rendszert, amelyen addig az általuk képviselt versenyállam-koncepció nyugodott. Ez a történelmi programpártok támogatottságát világszerte drasztikusan lecsökkentette. Az így megnyílt politikai térbe elsősorban jobboldali szélsőségesek, valamint Cohen (1999) által „üzletivállalkozás-pártoknak” nevezett formációk tudtak betörni. Ezek az új pártok nem kényszerültek arra, hogy programjaikban a megelőző időszak gyakorlatára, vívmányaira támaszkodjanak, attól gyökeresen eltérő megoldásokkal is felállhattak. Ezeket a nemegyszer populisták és demagóg javaslatokat a türelmetlenné, elégedetlenné vált

választók támogatták, és a hatalomba juttatták képviselőiket (Brazília, Törökország). Más esetekben a demokratikusan megválasztott programpártokkal való elégedetlenség katonai puccshoz vezetett, és így juttatott hatalomra ideológiai háttérhez nem kötődő „pragmatikus” vezetőket (Thaiföld, Szingapúr). Minden esetben törekvés mutatkozott arra, hogy magát a politikai rendszert, a demokratikus intézményeket változtassák meg, a politikai hatalmat monopolizálják a „nép érdekeit képviselő” kormányok, karizmatikus vezetők. Már a válságot megelőzően voltak ilyen példák (lásd [Zakaria híres 1997-es cikkét](#) az illiberális demokráciáról), de az elmúlt 10 évben megszapordtak az ilyen esetek.

A politikai hatalom monopolizálása megadja azokat az eszközöket a hatalomra került karizmatikus vezetők számára, amelyekkel a gazdaságot állami felügyelet alá tudják hajtani. Ezt az eszköztárat Oroszország mintáján keresztül Jakovlev (2006) mutatja be: a korrupció összefonódástól a szabályozói rendszer önkényes változtatásán, politikai kliensek jutalmazásán át a gazdasági útonállásig (*corporate raiding*). A gazdaság foglyul ejtésére azért van szükség, hogy a hatalom fenntartásához szükséges anyagi forrásokat megszerezzék. A politikai hatalom megőrzése érdekében szükséges a választópolgárok befolyásolása is. Ennek egyik módja a sajtó monopolizálása, a választókkal csak válogatott, kedvező hírek közlendők. A társadalmi nyugalom megőrzése másrészt az ókori Rómától átvett elv szerint a kenyér és a cirkusz biztosításával történik. Kurlantzick (2016) több ország példáját hozza fel a társadalmi támogatás olcsó megvásárlására a közjavak és -szolgáltatások árának szubvencionálása révén vagy különféle anyagi juttatások biztosításával. A cirkuszt a nemzeti önbecsülést emelő nagyberuházások, nemzeti bajnok vállalatok felkarolása, nemzetközi politikai és sportesemények szervezése biztosítja. Nagyobb országokban (Oroszország, Kína, Irán, Törökország) regionális vagy világhatalmi aspirációk dédelgetése is ebbe a kategóriába tartozik. Mindezek az eszközök a politikai hatalmat gyakorló pártok, karizmatikus vezetők külső, nemzetközi és belső, társadalmi legitimitációját is szolgálják.

Az így kialakított struktúrában kiemelkedő szerep jut tehát a gazdaság foglyul ejtésének. A gazdaság állami ellenőrzés alá vonása egyúttal azt is jelenti, hogy politikai versenytársak anyagi lehetőségei szűkülnek. Mivel viszont a gazdasági erőforrások jelentős részét hatalmpolitikai öncélra és járadékok megszerzésére fordítják, a korábban említett két piaccgazdasági alapelv, a hatékonyság és az egyenlőség mindenképpen sérül, bármilyen formában is értelmezzük ezeket. A „létező államkapitalizmus” leírt mintája többnyire ambivalensen viszonyul a globalizáció folyamatához, a nemzetközi nagyvállalatokhoz és a liberalizált világgazdasághoz. A gazdaságok működőképességének fenntartása miatt szükséges, hogy az adóbevételek vagy a foglalkoztatás szempontjából lényeges vállalkozásokkal fennmaradjon a jó, stratégiai partneri viszony. Ugyanakkor a nemzeti bajnokok és politikai kliensek támogatása, általában az államkapitalista rendszereket jellemző nacionalista propaganda erős globalizációellenes retorikára készíti a kormányokat és politikai vezetőket. Az antiglobalizációs kampányokat időnként szelektív büntető eszközök is kiegészítik (lásd Kurlantzick példáit).

Végezetül felmerül a kérdés, hogy az államkapitalizmus harmadik hullámának (a 3.0 változatának) milyen jövőt jósolhatunk. Andrej Jakovlev egy 2018 november végi budapesti előadásában ([SVOC](#)) a gazdasági és politikai centralizáció és decentralizáció történelmi

hullámairól beszélt. Szerinte 2008 után egy új centralizációs hullám indult el, amelybe az ebben az írásban említett feltörekvő országok mellett a kicsit fejlettebb és legfejlettebb országok is bekerülnek (ide értve Donald Trump Amerikáját). A centralizált periódusok jelentős stabilitást képesek elérni, de történelmi tapasztalatok szerint súlyos bukásokba torkollnak.

A stabilitás addig tartható fent a 3.0 verzióban is, amíg a gazdaságban megtermelt javak a politikai hatalom fenntartása mellett a társadalmak kielégítő szintű működését is lehetővé teszik. Történelmi intő példaként állíthatjuk a Szovjetunió bukását. A szovjet rendszer az 1980-as évekre felélte minden belső tartalékát, és az összeomlás szélére jutott, mert megszűnt a gazdaság bővülő újratermelését biztosító hajtóerő. Az államkapitalizmus hullámában is fennáll a veszély, hogy a piaci verseny korlátozása, a jogbizonytalanság (a tulajdonjogok gyakorlásának csökkenő biztonsága), a hatékony működést ellenőrző intézmények háttérbe szorítása a gazdaság hanyatló teljesítményéhez fog vezetni hosszabb távon. Ez jobb esetben a mostani fejlettségi szinten való megrekedéshez, rosszabb esetben gazdasági és politikai összeomláshoz vezethet. Mindkettőre van már most is több példa.

Hivatkozások

- Cohen, Shari J.: [Politics without a Past: The Absence of History in Postcommunist Nationalism](#). Duke University Press, Durham NC, 1999. Nov. pp. 296.
- Mazzucato, Joshua Mariana: [The Entrepreneurial State – Debunking the Public vs. Private Sector Myths](#). London, New York Anthem Press, 2013. pp. 288.
- Mihályi Péter: [A privatizált vagyon visszaállamosítása Magyarországon 2010 – 2014](#). MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Műhelytanulmány sorozat, MT-DP 2015/7
- Musacchio, Aldo – Lazzarini, Sergio G.: [Reinventing State Capitalism. Leviathan in Business, Brasil and Beyond](#). Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London England, 2014. pp. 127.
- Nölke, Andreas (ed.): [Multinational Corporations from Emerging Markets - State Capitalism 3.0](#). International Political Economy Series, Palgrave Macmillan, London, 2014. pp. 232.
- Ricz Judit: [A klasszikus fejlesztő állam megközelítés. Egy letűnt világ nyomában](#). Közgazdaság, Vol. 12. No. 2. 2017. pp. 65-91.
- Szanyi Miklós: The reversal of the privatisation logic in Central European transition economies: an essay. Acta Oeconomica. Vol. 66. No. 1. 2016. pp. 33-55.
- Voszka Éva: [Az állami tulajdon pillanatai. Gazdaságtörténelmi és tudománytörténelmi nézőpontok](#). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018. pp. 406.
- Voszka Éva: [Államosítás, privatizáció, államosítás](#). Közgazdasági Szemle, Vol. 60. No. 12. 2013. pp. 1289-1317.
- Yakovlev, Andrei: [The Evolution of Business: State Interaction in Russia: From State Capture to Business Capture?](#). Europe-Asia Studies, Vol. 58. No. 7. Nov 2006. pp. 1033-1056.
- Zakaria, Fareed: [The rise of illiberal democracy](#). Foreign Affairs, Vol. 76. No. 6. Nov/Dec 199 pp. 22-43.